

OP EEN SOK EN EEN KLOMP VLUCHTEN UIT DE GEVANGENIS

De spectaculaire bevrijding van Gerrit Fokkema in 1944

Gerrit Fokkema woont tegenwoordig letterlijk op een steenworp afstand van de plaats waar de meest hachelijke momenten uit zijn leven hebben plaatsgevonden.

Vanuit zijn huis zijn de contouren van de gevangenis (De Blokhuispoort) te zien waar hij in 1944 terecht kwam. Hij ontsnapte op spectaculaire wijze.

Gerrit Fokkema werd tijdens de Tweede Wereldoorlog op spectaculaire wijze bevrijd uit een Friese gevangenis.

Gerrit Fokkema was bijna 17 jaar oud toen de oorlog uitbrak in mei 1940. Het gewone leven ging door, maar eind 1942 viel er een oproep op de mat om zich te melden voor de *Arbeitseinsatz* in Duitsland. Maar: 'Werken voor de vijand? Dat doe je niet!' Fokkema besloot zich daarom te verschuilen op de boerderij van zijn vriendin. Het enige voordeel, volgens Fokkema, was dat je ondanks alle ellende elke dag je vriendin bij je had.

Onduidelijk blijft wie hem verraden heeft, maar het was op een bepaald moment zo klaar als een klontje dat Fokkema naar een andere schuilplek uit moest kijken: zijn naam werd genoemd en dat betekende dat de Duitse bezetter van zijn bestaan af wist. Zat hij eerst nog dicht bij Leeuwarden, zijn volgende schuilplek kreeg hij in Bergum. Daar werd ook zijn persoonsbewijs vervalst zodat hij ouder leek, waardoor de kans kleiner werd dat hij naar Duitsland moest om te werken in de wapenindustrie.

Na verloop van tijd ging hij weer terug naar zijn ouderlijk huis. Omdat het zo'n tijd geduurd had, ging hij ervan uit dat de Duitsers hem niet meer op zouden pakken (en daarnaast had hij een vervalst persoonsbewijs, dus eigenlijk kwam hij niet meer in aanmerking voor de *Einsatz*, dacht hij). Toch moest Gerrit oppassen, want zijn jongere broer Ruurd deed verzetswerk. 'De Duitsers wisten namelijk wel methodes om namen uit je slaan.'

BELGEN MET PISTOLEN

Midden in de nacht van 16 op 17 november werden deuren en ramen van de Fokkema's ingetrapt en stormden er Belgen met getrokken pistool naar binnen. Ze waren uiteraard op zoek naar Ruurd, maar die was er niet. De rexisten (Belgische fascist) hadden slim gehandeld: hun auto's hadden ze niet in de straat van de Fokkema's geparkeerd, maar een paar straten verderop, zodat ze doodstil bij het huis konden aankomen. Ze doorzochten het huis, maar ze vonden niets. Puur geluk, volgens Fokkema, want de blaadjes van de illegale pers lagen onder de traploper waar de Belgen even daarvoor overheen hadden gelopen.

Vader en zoon Fokkema werden naar het gebouw van de *Sicherheitsdienst* gebracht waar ze tijdens de ondervraging af en toe een klap kregen. Langzaam aan dropen er steeds meer gevangenen binnen. De Duitsers hadden blijkbaar een grote klopjacht georganiseerd. Sommige gevangenen werden onder de ‘waterstraal’ gezet: de Duitsers spoten met een brandslang een keiharde straal koud water op de gevangene om hem zoveel mogelijk namen te laten noemen van mensen die anti-Duitse activiteiten wilden ondernemen.

De volgende dag werden vader en zoon naar de Bijzondere Strafgevangenis gebracht. Deze bevond zich midden in Leeuwarden, met rondom een grote gracht. Fokkema kwam samen met zijn vader in cel 5, waar niet veel later ook Ruurd aan werd toegevoegd. De gevangenschap was vooral een kwestie van verveling: er was in de cel weinig te doen, behalve dammen met papiertjes op een theedoek. Wat de Fokkema's niet wisten, was dat het verzet al bezig was om een bevrijdingsactie op touw te zetten. In de gevangenis zaten namelijk ook Dreeuws en Leijenaar, twee belangrijke verzetsmensen die – uiteraard – over veel kennis en connecties beschikten. Wanneer zij namen zouden noemen aan de bezetter, zou een groot deel van het verzet opgepakt kunnen worden. Het was dus zaak om deze twee zo snel mogelijk uit de gevangenis te halen.

Door de martelingen die zij ondergingen, werd de kans steeds groter dat er namen bekend werden. Dreeuws en Leijenaar hadden in het geniep aangegeven dat ze niet erg lang meer ‘stil’ konden

blijven. Ze stonden op het punt om door te slaan. Haast was geboden om deze mannen te bevrijden. Alleen: hoe krijg je mensen uit een gevangenis? Het gebruik van ladders zou veel te opzichtig zijn. Een aanval zou doden tot gevolg kunnen hebben.

INGENIEUS IDEE

Omdat er vaak zwarthandelaren werden opgepakt en naar de gevangenis werden gebracht, kreeg een van de verzetsmensen een ingenieus idee. Waarom doe je niet net alsof je een aantal gevangenen komt leveren, en als je vervolgens in de gevangenis bent, neem je iedereen onder schot. Daarna loop je gewoon met de gevangenen weer naar buiten. Eigenlijk een volstrekt belachelijk plan; er zaten nogal wat haken en ogen aan. Zou de poort inderdaad zomaar geopend worden? En als je eenmaal binnen was, kon je dan de gevangenvaarders onder schot houden? Daarnaast moesten alle gevangenen zo snel mogelijk mee, met name Dreeuws en Leijenaar. Hoeveel tijd zou dit in beslag nemen? Tegenover de gevangenis bevond zich tot overmaat van ramp een Duitse post, dus het moest absoluut niet opvallen dat er gevangenen de deur uit liepen. Onder leiding van Dokkumer Piet Oberman (leider van de knokploeg) werden er ongetuigd, jonge mannen gerekruteerd die niet *trigger happy* waren. Men was bang dat hetzelfde zou gebeuren als in Amsterdam, waar de overval op het huis van bewaring aan de Weteringschans was mislukt en de verzetsgroep van Johannes Post werd opgepakt en uitgeschakeld. ►

Ben Vriesema is
hoofdredacteur van
Kleio.

De Blokhuispoort,
de voormalige
strafgevangenis in
Leeuwarden.

Groepsfoto (na de bevrijding in 1945 gemaakt) van leden van de knokploegen (KP) betrokken bij de overval van 8 december 1944. Foto: Fries Verzetsmuseum, Leeuwarden. Onder: Pistool dat is gebruikt door de KP tijdens de overval op 8 december 1944. Foto: Fries Verzetsmuseum, Leeuwarden.

Een dag voor de geplande overval verzamelde een groep van 25 mannen zich in Leeuwarden. Op 8 december 1944 begon de spectaculaire actie: twee als politiemannen verklede verzetsmensen boden drie ‘arrestanten’ aan bij de poort van de gevangenis. Om er zeker van te zijn dat ze werden geloofd hadden ze een ‘insluitingsbevel’ bij zich (dit was met behulp van een bevriende politiefunctionaris vervalst). Nadat ze hadden aangebeld, belde de portier naar de politie in Leeuwarden om te checken of alles in orde was. Oberman en zijn mensen wisten dat dit zou gaan gebeuren en hadden ervoor gezorgd dat de PTT een nepstoring veroorzaakte,

‘VERZETSMENSEN HADDEN PEPER GESTROOID, ZODAT SPEURHONDEN HET SPOOR BIJSTER ZOULDEN RAKEN’

waardoor het telefoontje vanuit de gevangenis rechtstreeks bij de mannen van het verzet terechtkwam. Deze meldden keurig dat het ‘in orde’ was. De poort ging open... en de vijf waren binnen. Deel één van de operatie was in ieder geval geslaagd.

TREUZELLEN

Direct daarna hielden zij het gevangenispersoneel onder schot en werd de buitenpoort opengezet, zodat nog veertien andere verzetsmensen naar binnen konden glippen. Dreeuws en Leijenaar waren de eersten die bevrijd moesten worden, maar zij bevonden zich helemaal achter in de gevangenis. Een van de gevangenisdirecteuren werd met het pistool op zijn hoofd gedwongen om te bellen met

de afdeling waar deze heren zaten. Ze moesten zo snel mogelijk naar de poort gebracht worden ‘omdat de *Sicherheitsdienst* op de stoep stond’. Dreeuws en Leijenaar waren echter doodsbang. Zij dachten dat ze zouden worden doodgeschoten, dus treuzelden zij enorm, waarmee ze onbewust de hele operatie in gevaar brachten.

Vooraan in de gevangenis werden onder anderen vader en zoons Fokkema bevrijd. Al was Gerrit daar niet zo van overtuigd. Hij dacht dat zijn laatste uur had geslagen toen de deur van zijn cel openging en hij daar een gemaskerde man met een pistool zag, die hem sommeerde om zo snel mogelijk buiten de cel te gaan staan. In totaal werden er 51 man uit de cellen gehaald.

Langzaam kwam bij Fokkema het besef dat het niet de Duitsers waren die hem uit de cel hadden gehaald, maar Nederlanders. De 51 mannen zouden in groepjes naar buiten worden gebracht, toen er plotseling aangebeld werd. Er stonden twee mannen met drie arrestanten voor de deur! Alle gevan-

genen moesten zo snel mogelijk weer uit het zicht, anders zouden de Duitsers door hebben dat er wat aan de hand was. De vijf werden binnengelaten, direct overmeesterd en in een cel geplaatst. Een van de verzetsmensen kreeg het idee om de uniformen van de Duitsers af te pakken en deze aan te trekken zodat het naar buiten lopen met groepjes gevangenen nog minder argwaan zou wekken.

HOE LAAT IS HET?

Toen het Fokkema's beurt was om naar buiten te lopen, verloor hij een klomp en moest hij dus op een sok verder. De afspraak was dat het kleine groepje ex-gevangenen naar een brug zou lopen in Leeuwarden, waar ze verder zouden worden geholpen. De code die ze op de brug uit moesten spreken was: 'Weet u ook hoe laat het is?' Bij het juiste antwoord ('Het wordt tijd dat we thuis-komen') wist je zeker dat je een betrouwbaar persoon tegenover je had die je naar een veilige schuilplaats zou brengen.

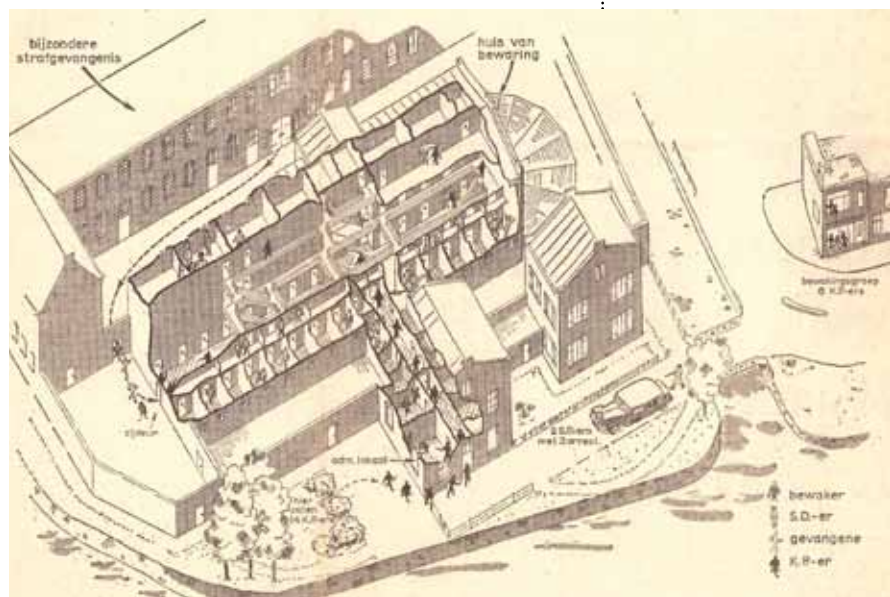
Toen het groepje met Fokkema op de afgesproken plek kwam, was er echter niemand die het juiste antwoord op de vraag gaf. Er werd bovendien raar naar ze gekeken, omdat in de buurt een klok stond en men zich verbaasde over zoveel domheid. Het duurde lang voordat eindelijk een man aangaf dat het tijd werd voor de groep om thuis te komen. Het groepje gevangenen werd expres langs een onlogische route geleid. Verzetsmensen hadden peper gestrooid, zodat speurhonden het spoor bijster zouden raken. Op een veilige plek aangekomen kon Fokkema uiteraard de slaap niet vatten. Er was te veel gebeurd.

De volgende ochtend klonk er een luchtalarm. Alleen het geluid was anders dan men gewend was. Het klonk alsof de signalen voor 'veilig' en 'onveilig' door elkaar te horen waren. Onbedoeld zorgden de Duitsers er zo voor dat alle 51 bevrijde gevangenen doorhadden dat er een razzia op til was. Ze gingen daarom meteen op zoek naar perfecte schuilplaatsen (boven schuifdeuren, achter dubbelwandige kasten etc.). Geen enkele van de ex-gevangenen is dan ook gevonden, wat een mirakel genoemd mag worden.

Hoe verging het Fokkema van de bevrijding uit de gevangenis uit Leeuwarden tot de daadwerkelijke bevrijding? Hij kreeg een nieuw persoonsbewijs en verbleef een poos in Noord-Friesland. Dat was te opvallend, want op zijn (nieuwe) persoonsbewijs stond dat hij afkomstig was van een plaats een paar kilometer van waar hij woonde. Dus kreeg hij weer een nieuw persoonsbewijs: deze keer was hij geen Fries meer, maar iemand uit Nijmegen. Hij moest alleen in het noorden van Friesland wel 'spelen' dat hij de taal niet geheel begreep. Dat ging de geboren Fries niet gemakkelijk af. Menig hongerevacuë verbaasde zich over de snelle wijze waarop Fokkema het Fries machtig was geworden. Toen zijn vader hem opzocht, moest de beste man eerst voorzichtig vragen hoe hij heette, omdat hij zijn eigen zoon niet wilde verraden door hem bij zijn echte naam te noemen.

Het bleef dus oppassen geblazen tot het einde van de oorlog. Toen het land daadwerkelijk bevrijd was, kon Fokkema echt van zijn herwonnen vrijheid en eigen identiteit genieten. Hij trouwde na de oorlog met het meisje waar hij de eerste keer onderdak gevonden had. Na een lang huwelijk overleed zijn vrouw. Fokkema is inmiddels hertrouwd en woont dicht bij de plaats waar zijn gevangenschap op een spectaculaire wijze eindigde door de overval op de Leeuwarder gevangenis. Ondanks zijn hoge leeftijd (hij is inmiddels de 90 gepasseerd) vertelt Fokkema graag zijn verhaal. Zijn respect voor de bevrijders is groot. Hij weet dat hij de enige is die het verhaal nog kan vertellen. ■

Boven: In de muur van De Blokhuispoort zit een gedenksteen voor de bevrijdingsactie. Hieronder: Tekening van de overval op het huis van bewaring uit het herdenkingsboek *De Overval 1945*. Foto: Fries Verzetsmuseum, Leeuwarden.

FRIES VERZETSMUSEUM

In het Fries Verzetsmuseum is een hele zaal gewijd aan De Overval waarbij Gerrit Fokkema werd bevrijd. Het museum zit aan het Wilhelminaplein in Leeuwarden, zie ook www.friesverzetsmuseum.nl.